

Francisco Añón en homenaxe a Camões

Francisco Añón's Homage to Camões

Xosé Manuel DASILVA

Universidade de Vigo
jmdasilva@uvigo.es

RESUMO

Este artigo ofrece unha novidosa visión da historia da recepción de Camoës en Galicia, neste caso, tendo en conta a proposta de homenaxe que en forma de poesía lle fixo Francisco Añón, cunha peza próxima á épica portuguesa. Alén de comentar os principais trazos estéticos das composicións : «A Lisboa» e, sobre todo, do soneto que ten como primeiro verso «Para hacer indeleble tu memoria», no que se remarca a existencia dunha versión deste último texto, o único publicado durante a vida do escritor de todas as versións coñecidas ata o de agora, e que foi localizado gracias á súa importancia ecdótica.

DASILVA, X. M. 2003, «Francisco Añón en homenaxe a Camões». *Madrygal (Madr.)*. 6: 41-50.

RESUMEN

Este artículo ofrece una novedosa visión sobre la historia da recepción de Camoës en Galicia, en este caso, teniendo en cuenta la propuesta de homenaje que en forma de poesía le realizó Francisco Añón, con una creación próxima a la épica portuguesa. Además de comentar las principales características estéticas de las composiciones «A Lisboa», y sobre todo, del soneto que tiene como primer verso «Para hacer indeleble tu memoria», en el que se remarca la existencia de una versión de este último texto, el único publicado durante la vida del escritor de todas las versiones conocidas hasta el momento, y que ahora fue localizado gracias a su importancia ecdótica.

DASILVA, X. M. 2003, «Francisco Añón en homenaje a Camões». *Madrygal (Madr.)*. 6: 41-50.

ABSTRACT

This article provides a new insight into the history of the welcoming of Camoës in Galicia, driven by a poetic tribute made by Francisco Añón to the epic poet. The most important aesthetical features of Camoës' poems dedicated to Lisbon are commented, paying especial attention to a specific sonet which starts with «Para hacer indeleble tu memoria». This sonet is of special importance since it is the only version of this text published during the author's life, which grants it with a high anecdotic relevance.

DASILVA, X. M. 2003, «Francisco Añón's Homage to Camões». *Madrygal (Madr.)*. 6: 41-50.

No repertorio de episodios que integran a fortuna literaria de Camões en Galicia o capítulo dedicado ás diversas homenaxes poéticas que por parte de escritores galegos recibiu o vate lusitano¹, entre as que sobresaen «Un recuerdo a Camões», de José López de la Vega², e «Dend'as fartas orelas do Mondego», de Rosalía de Castro³, debe contemplar, amais destas citadas, dúas composicións de Francisco Añón que encerran un singular atractivo. A primeira delas é a poesía titulada «A Lisboa», datada en Madrid o 18 de febreiro de 1857, que apareceu no segundo volume, correspondente a ese mesmo ano, da publicación lisboeta *Revista Peninsular*. No canto apaixonado que Añón consagra á capital portuguesa, escenario benquerido de tantos dos seus avatares biográficos⁴, hai dúas estrofas, a sétima e a oitava concretamente, que significan de modo inequívoco unha rendida ofrenda ao autor de *Os Lusíadas*:

Arrostrando las olas y los vientos
en la cuna del sol las armas lusas
brillaron, y en los mágicos acentos
del plectro que Camoens robó a las musas,
para ensalzar, ó Portugal, tu gloria
y legar a los siglos tu memoria.

¡Patria ingrata! ¡Ni aun le has consagrado
un humilde sepulcro reverente
al que doble guirnalda ha laureado,
como vate Ilustre y adalid valiente!...
¡Dios lo ha querido así!... ¡De esta manera
tiene por tumba la nación entera!

Non é difícil observar cómo nestes versos Añón atribúe o máximo valor de Camões ao seu excelso poema épico, sobre todo en tanto memoria histórica nacional do veciño país, ao mesmo tempo que lamenta a ausencia dun sepulcro para o escritor, que así, como se declara en verso de moi acertada inspiración, «tiene por tumba la nación entera»⁵.

Mais á par destas estrofas é preciso referir, por outra banda, que pertence á pluma de Añón, da que algunha vez se dixo que deu coma froito «improvisacións ás que non concedía importancia»⁶, un segundo poema no que o protagonismo de Camões vai ser aínda máis relevante. Trátase dun soneto, publicado por Bel Ortega co título «En la inauguración de la estatua A Camoens», que é o seguinte na versión reproducida por este editor:

Para hacer indeleble tu memoria,
un monumento Lisia ha construido;

¹ Vid. Xosé Manuel Dasilva, «Camões interpretado por Otero Pedrayo: unha conferencia en galego (1940) e un artigo (1953) en portugués», *Gral.*, 150, 2001, pp. 165-203.

² José López de la Vega, «Un recuerdo a Camões», en *Santa Cristina de Valeije*, Pontevedra, Imprenta de la Viuda e hijos de Verca, 1857, pp. 82-83.

³ Rosalía de Castro, «Dend'as fartas orelas do Mondego», en *Portugal a Camões. Publicação Extraordinaria do Jornal de Viagens comemorando o tricenenario do cantor dos Lusíadas*, Porto, 1880, p. 2.

⁴ Vid. Antonio Couceiro Freijomil, «Francisco Añón y Paz. Datos biográficos», *La Noche*, 28-III-1946; Xosé María Álvarez Blázquez, «Datos para la biografía del poeta Añón. I. Esquema biográfico», *Faro de Vigo*, 16-III-1960.

⁵ Débese anotar de forma inescusable que moi outra foi a interpretación tendenciosa, tan invxena como groseira, que da totalidade deste poema lanzou o ilustre filólogo Rodrigues Lapa. Tal interpretación alicéizase na falsidade ou, cando menos, na ignorancia, xa que nela se oblitera sen remisión toda a obra en galego do poeta outense: «Se não estamos em erro, o poema de Añón a Lisboa não é apenas um hino de saudade a uma terra onde encontraria, além de amizades reconfortantes, a forte tradição marinheira dos portos da Galiza. Passou em Lisboa não dias mas anos, e sentir-se-ia na grande e formosa cidade como se estivesse na sua própria terra. Por isso compunha versos em castelhano e em português, reservando naturalmente o dialecto galego para as conversas de familia, em casa do irmão, livreiro com loja em Lisboa. É pois perfeitamente legitimo considerar Francisco Añón como um dos primeiros apóstolos do Integracionismo galego-português, dentro dos moldes de uma Confederação de Estados Ibéricos» (pp. 115-116).

⁶ Ricardo Carballo Calero, *Historia da literatura galega contemporánea*, 2.ª ed., Vigo, Editorial Galaxia, 1975, p. 83. Iso non quita, fronte a este xuízo categórico, que haya que reconecer as «diferencias que se botan de ver na musa de Añón» (Eugenio Carré Aldao, «Una sesión conmemorativa. Homenaje a Benito Vicetto y a Francisco Añón», *Boletín de la Real Academia Gallega*, XVIII, 205, 1928, p. 25). En efecto, non se pode negar a irregularidade estética que revela a obra do autor de «A leiteira»: «En su obra literaria se observa una desigualdad que desorienta al simple lector y al más exigente crítico. Aquí no hallamos *eso* que se llama *evolución*: no hay primeras regulares o malas y últimas mejores. Todas son buenas o malas en amasijo desordenado» (Manuel Fabeiro Gómez, «Breves notas sobre Añón», *Boletín de la Real Academia Gallega*, XXVII, 309-320, 1956, p. 135).

y tu de verte en bronce convertido,
riendo acaso estás desde la gloria.

Ay! esa estatua y pompa transitoria
caerán en la noche del olvido:
mas tu poema. Vate esclarecido,
admiraran los siglos y la historia.

Al ensalzar tu sonora lira
de esta tierra los inclitos barones,
gloria, amor, libertad al alma inspira,

inflamando los tiernos corazones:
por eso libre Portugal respira
y deslumbra su luz á otras naciones.⁷

Como se pode ver, Añón exhibe unha aceptable pericia técnica na utilización da esixente forma sonetística, xa que desde o punto de vista da construción do poema os versos flúen en todo momento con moi boa disposición rítmica. Na estrutura claramente bipartita do texto xorde por medio de varias apóstrofes unha apelación constante a Camões, despois da cal se expresa como remate a mensaxe de que Portugal é libre gracias a *Os Lusíadas*⁸, unha referencia que evoca o sometemento da patria lusa baixo o reinado de Felipe II e os seus sucesores inmediatos no trono hispano-luso.

Canto á interpretación que suscita este soneto camoniano de Añón, cualificado algunha vez como «fogo da sua paixão por Portugal»⁹, faise necesario apuntar, polo demais, a comparación dalgúns ecos de carácter intertextual que de seguro non son produto do azar. É o caso, por exemplo, da alusión mitolóxica a «Lisia», sinónimo de Portugal, que leva axiña a lembrar algúns versos de *Os Lusíadas*:

Esta foi Lusitania, derivada
de Luso ou Lysa, que de Baccho antigo

filhos forão, parece, ou companheiros,
e nella então os incolas primeiros.

(III-21, 5-8)

Tamén un reflexo no soneto de Añón do colosal poema épico é o uso do sintagma «inclitos barones», que fai pensar de forma instantánea no coñecido verso que abre a primeira oitava de *Os Lusíadas*:

As armas e os barões assinalados

(I-1, 1)

Como referente inequívoco que serviría de móbil a este agasallo lírico de Añón, resulta necesario sinalar, particularmente, o monumento que a Camões se críxiu en Lisboa presidindo a praza que leva o seu nome no Bairro Alto, alá no cumio do Chiado, ata 1860 chamada Largo do Loreto. En ton encomiástico máis que propiamente elixíaco, aínda que sen caer no acento altisonante deste xénero de composicións, Añón manifesta a natureza efémera do individuo de carne e óso, mesmo do personaxe elevado á condición de mito, e salienta a seguir a perennidade da súa obra máxima, *Os Lusíadas*, consonte o tópico horaciano que garante a permanencia do escritor a través das súas obras.

Se o soneto de Añón non deixa de atesourar un certo mérito de orde estética, desde o punto de vista cedótico o seu valor é igualmente moi suxestivo. Así, conforme Bel Ortega indicou na edición do autor outense máis completa ata o momento¹⁰, no ámbito da tradición manuscrita o poema rexístrase en dous documentos autógrafos conservados na Fundación Penzol. Ten no primeiro deles o título «A Camóens» e figura a firma e a rúbrica de «Francisco Añón», constando a data «Octubre 7 de 1867». Probablemente se puidese tratar dun borrador segundo conxectura Bel Ortega, xa que o texto mostra riscaduras diversas nas que unhas ex-

⁷ Fernando Bel Ortega, *Vida e obra de Francisco Añón*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1991, pp. 393-394.

⁸ Por certo, entre as poesías en castelán de Añón aparece unha elixia a Cabriel García Tassara, datada en 1875, responsable dunha versión en castelán, ata agora inédita, do poema épico camoniano.

⁹ Hugo Rocha, «Francisco Añón. O poeta galego que mais prezou Portugal e a lingua portuguesa», *Celtica (Caderno de Estudos Galaico-Portugueses)*, Porto, s.d., p. 272.

¹⁰ Vid. Bel Ortega, *Vida e obra...*, p. 393. Recóllense nesta edición trinta e nove poemas en galego, sete poemas en portugués e cento sete poemas en castelán.

presións se substitúen por outras. No segundo manuscrito, por outra parte, o soneto dispón do título «En la inauguración de la estatua A Camoëns», incorpora a firma de «Francisco Añón» e, en fin, está datado en «Lisboa 9 de Outubro de 1867», é dicir, dous días despois que a anterior, o que conduce a este editor a opinar que sería esta a versión definitiva do soneto.

No ámbito da tradición impresa, Bel Ortega fixo mención para o poema de tres testemuños póstumos: en primeiro lugar, o poema aparece, baixo o título «En la inauguración de la estatua a Camoëns», nas planas do *Faro de Vigo* correspondentes ao día 29 de xuño de 1878, coa firma de Francisco Añón e datado en Lisboa o 9 de outubro de 1867; en segundo lugar, co título «A Camoëns» e a data «Octubre, 1867», o soneto incluíriase na edición de *La Concordia*, que viu a luz no ano 1878¹¹, e algúns anos despois, co título «A Camoëns» e a mesma data, na edición de Martínez Salazar¹².

É imprescindible subliñar que, con posterioridade á edición preparada por Bel Ortega da poesía do autor de «A Galicia», Ramón Lorenzo publicou unha rigorosa achega á cuestión editorial da poesía de Añón de indubidable importancia¹³. Trátase da noticia dun caderno manuscrito que obra no poder deste investi-

gador, con vinte e cinco poemas, admisiblemente escrito polo propio Añón na etapa final da súa vida, en concreto uns meses antes do seu pasamento, o 20 de abril de 1878. Na opinión, moi razoable, de Ramón Lorenzo, a devandita cronoloxía do documento levaría a considerar como definitiva a versión que o autor ofrece deste feixe de composicións¹⁴.

De modo non pouco curioso, a primeira poesía que figura neste manuscrito ignorado por Bel Ortega e revelado por Ramón Lorenzo é o soneto camoniano antes comentado, que aparece por certo coas mesmas leccións, agás moi leves diverxencias ortográficas, que a copia do segundo manuscrito custodiado na Fundación Penzol¹⁵, nas liñas anteriores transcrita integramente.

Débese informar, emporiso, da existencia aínda doutra versión impresa do soneto dedicado a Camões por Añón, a cal constitúe moi posiblemente unha reprodución da *editio princeps* do poema, tal vez publicado por primeira vez nas páxinas do lisboeta *Diario de Noticias*. O camiño para chegar ata estoutra publicación do texto partiu da magna *Colecção Camoniana*, obra do eminente bibliógrafo camoniano, amais de estudioso entusiasta, José do Canto, propietario dunha biblioteca inmensa sobre o poeta na azoriana illa de San

¹¹ Francisco Añón, *Poesías varias*, Vigo, Biblioteca de *La Concordia*, 1878, p. 71.

¹² Francisco Añón, *Poesías*, A Coruña, Andrés Martínez Salazar Editor, 1889, p. 239.

¹³ Ramón Lorenzo Vázquez, «Un manuscrito inédito de Francisco Añón», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXXV, 100, 1984-1985, pp. 693-750. É conveniente non deixar de transcribir a estimación de Ramón Lorenzo sobre a estratexia cedótica utilizada por Bel Ortega: «O traballo de Bel Ortega é moi importante, non só por aumentar considerablemente o número de poemas de Añón, senón tamén porque indica todas as variantes que aparecen nas distintas impresións que se coñecen. Desta maneira temos á man as posibles emendas que fixo o poeta ou as que lle fixeron os editores. O único fallo, ó meu ver, de Bel Ortega está no criterio adoptado para a súa edición, posto que non pretendeu facer unha edición crítica. El toma como base un texto determinado (o da primeira publicación coñecida en vida do autor, ou o que presentan os manuscritos se non hai edición en vida, ou o da Biblioteca Galega se se hai edicións póstumas, etc.) e logo coloca en notas as variantes das outras edicións. Deste xeito presenta, ás veces, como forma propia a incorrección que aparece no texto utilizado» (Lorenzo, «Un manuscrito...», p. 693).

¹⁴ Ramón Lorenzo advirte o tipo de actuación editorial, non enteiramente crítica, que adopta ao presentar os textos desta fonte manuscrita: «A miña intención foi publica-los 25 poemas tal como figuran no autógrafo, sen modificar nada e deixando mesmo a puntuación que lle deu Añón. Non faría isto de se tratar da obra completa, pois neste caso levaría a cabo a fixación do texto e puntuaría correctamente» (Lorenzo, «Un manuscrito inédito...», pp. 696-697).

¹⁵ Os diversos manuscritos deste poema e, en xeral, da obra de Añón en certa forma desmenten a seguinte valoración, que se transformou en pouco menos que tópico, sobre o celo textual do escritor: «Deducimos de ello que Añón no fue hombre de ensayada pulcritud en su obra literaria. Los versos le salían del alma y así los escribía, y así, también, las revistas se los publicaban. Sus versos no eran fruto de estudio, ni del afán de legar a la posteridad obras de mérito. Escribía con la anárquica bohemia que caracterizó siempre sus actos» (Fabeiro Gómez, «Breves notas...», p. 135).

Miguel, que viu a luz orixinalmente no ano 1895 baixo o selo da Imprensa Nacional¹⁶. A referencia n.º 1712 deste volume é o poema de «Francisco Anon [sic]» titulado «A Camões», do que se ofrecen os dous primeiros versos, indicándose que se inseriu na páxina 36 dun *Album de Homenagens* publicado en Lisboa no ano 1870. É na referencia n.º 1106 do mesmo catálogo bibliográfico onde se recollen os datos completos desta compilación¹⁷, da que se anota:

Nova edição dos principais escriptos em verso e prosa, publicados pela Imprensa periodica, por ocasião de se erigir o Monumento que á memoria do egregio poeta consagrou a patria reconhecida.

A consulta do devandito *Album de Homenagens* permitiu verificar, en efecto, a notable presenza do soneto de Añón na versión que a seguir se dá:

Para hacer indeleble tu memoria
hoy Lisia un monumento ha construido;
y tu de verte en bronce convertido,
riendo acaso estás desde la gloria.

¡Ay! esa estatua y pompa transitoria
caerán en la noche del olvido;
mas tú poema, VATE ESCLARECIDO,
admirarán los siglos y la historia.

Al ensalzar tu sonora lira
de esta tierra los inclitos varones,
gloria, amor, libertad al alma inspira,

inflamando los tiernos corazones:
por eso libre Portugal respira
y deslumbra su luz á otras naciones.

É preciso indicar que o poema, sen título, ten como encabezamento «O Sr. Francisco Anon [sic]» e como indicación ao pé «*Diario de Noticias*», o que fai sospeitar en boa lóxica que neste xornal portugués atopou a súa pri-

meira acollida a homenaxe lírica do autor gaílego a Camões. Iso debeuse producir, en coincidencia coa segunda estada de Añón en terras portuguesas¹⁸, nas datas en que o monumento levantado na capital portuguesa ao autor de *Os Lusíadas*, feito polo escultor Víctor Bastos, foi con toda solemnidade inaugurado, o que aconteceu exactamente o día 9 de outubro de 1867¹⁹.

Como se pode apreciar, esta é a data que consta no segundo manuscrito depositado na Fundación Penzol, mais o cotexo da versión que se acaba de trasladar e desoutra que se incluíu como texto base na edición de Bel Ortega, case idéntico ás leccións do manuscrito editado por Ramón Lorenzo, obriga a percibir de maneira forzosa algunhas diferencias de relevo. A primeira sitúase no v. 2: «hoy Lisia un monumento ha construido» fronte a «un monumento Lisia ha construido», aínda que Bel Ortega xa indica aquela variante, documentada nunha das versións manuscritas da Fundación Penzol e na edición de *La Concordia*. A segunda discrepancia atinxe ao v. 10: «varones» e «barones», respectivamente, se ben neste caso igualmente Bel Ortega presenta a primeira solución ortográfica ao rexistrala tamén nas dúas fontes que se acaba de mencionar.

En tanto resumo sobre as particularidades editoriais do soneto camoniano de Añón, á vista desta breve análise pódese dicir que as publicacións portuguesas do poema —*Diário de Noticias*, verosímil editio princeps, e *Album de Homenagens*—, así como a edición de *La Concordia* —a primeira póstuma— e a edición de Martínez Salazar —a terceira, despois da edición que se recolleu en forma de folletín no xornal noiés *El Tambre*, de carácter póstumo—, coinciden coa primeira versión manuscrita da Fundación Penzol, que sería un borrador para Bel Ortega. A segunda versión manuscrita é, á súa vez, a que se reproduce soamente no *Faro de Vigo* e na edición do propio Bel Ortega, e cadra con bastante aproximación co texto que re-

¹⁶ José do Canto, *Colecção Camoniana de José do Canto*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1972. *Edição comemorativa*.

¹⁷ *Album de Homenagens a Luiz de Camões*, Lisboa, Lallemand Frères, 1870.

¹⁸ Cfr. Xosefina López de Serantes, *Vida e morte dun poeta (Biografía de Francisco Añón Paz)*, A Coruña, Venus, 1986, pp. 85 e ss.

¹⁹ Vid. B. Xavier Coutinho, *Camões e as Artes Plásticas (Subsidios para a iconografía camoneana)*, vol. I, Porto, Livraria Figueirinhas, 1946, pp. 412 e ss.; Mª Graça Silva Garcia, org., *Luís de Camões. Album de Estampas*, Lisboa, Banco de Portugal, 1983, p. 91.

produce Ramón Lorenzo, considerado por este definitivo tendo en conta a cronoloxía tardía do documento utilizado.

Todo parece apuntar, xa que logo, a que o xuízo de Bel Ortega con respecto á primeira das dúas versións que se atopan na Fundación Penzol foi precipitado, posto que non é, como opina, un simple borrador, como así o demostran as correccións con sumo respecto anotadas por Ramón Lorenzo¹⁰. Tales correccións avalarían a existencia dunha versión previa, emendada nesta fonte para dar lugar á primeira publicación impresa do soneto no *Diario de Noticias*.

A conclusión que se acaba de tirar non deixa, por suposto, de ser comprometida para a futura realización dunha edición crítica da obra de Añón, polo menos no que atinxe ao seu soneto camoniano. Así, se a hipótese de Ramón Lorenzo ao xulgar definitiva a versión que edita, a partir do manuscrito antes descrito, se basea nun criterio cronolóxico ben fundamentado, non é aconsellable, por outra parte, desprezar as leccións da *editio prin-*

ceps, que contan ao seu favor cos seguintes argumentos:

1) Estas leccións son as únicas que se publicaron en vida do autor, primeiro no *Diario de Noticias*, en 1867, e despois no *Album de Homenagens*, en 1870, sen esquecer aínda que son as que se len na primeira edición póstuma *La Concordia*¹¹, mentres que o primeiro testemuño impreso da outra versión *Faro de Vigo*, o 29 de xuño de 1878¹² é posterior á morte do escritor ourensán.

2) Estas leccións coinciden, polo demais, coas que aparecen nunha – a primeira que se encontra na Fundación Penzol – das tres copias manuscritas que arestora é posible coñecer do poema¹³.

O reto textual queda no aire, pois, mais baixo ningunha desculpa editorial debe resentirse, mentres tanto, o merecemento dun soneto que hai pouco menos de cento cincuenta anos Francisco Añón tributou a Camões e, a través da súa figura, tamén a Portugal.

Referencias bibliográficas

- ÁLVAREZ BEAZQUEZ, X. M. «Datos para la biografía del poeta Añón. I. Esquema biográfico». *Faro de Vigo*, 16-III-1960.
- ... «Datos para la biografía del poeta Añón. II: Sus poesías en portugués». *Faro de Vigo*, 20-III-1960.
- «Datos para la biografía del poeta Añón. I. Algunas Efemérides. II. Sus poesías en Portugués», en Francisco Añón, *Poesías Galegas*, A Coruña, Publicacións da Real Academia Galega, 1966, pp. 127-136.
- ANÓN, F. «A Lisboa». *Revista Peninsular*, II, 1857, p. 367.
- «Para hacer indeleble tu memoria», en *Album de Homenagens a Luiz de Camões*, Lisboa, Lallemaut Frères, 1870, p. 36. *Nova edição dos principaes escriptos em verso e prosa, publicados pela Imprensa periodica, por occasião de se ergir o Monumento que á memoria do egregio poeta consagrou a patria reconhecida*.
- «En la inauguración de la estatua de Camoens», *Faro de Vigo*, 29-VI-1878.
- Poesías varias*, Vigo, Biblioteca de *La Concordia*, 1878. *Colección debida a la inspirada pluma del eminente gallego D. Francisco Añón Paz. Precedidas de un artículo necrológico*.
- Poesías*, A Coruña, Andrés Martínez Salazar Editor, 1889. *Prólogo de Victorino Novo y García*.
- Poesías*, A Coruña, Litografía, imprenta y papelería de L. Lorman, A Coruña, 1920. *Prólogo de Uxío Carré Aldao*.
- ... *Poesías*, Buenos Aires, Est. Gráfico J. Estrach, 1922. *Prólogo de Victorino Novo y García*.
- ... *Poesías Galegas*, 2.ª ed., A Coruña, Biblioteca Lírica Lar, s.d. *Prólogo de Uxío Carré Aldao*.

¹⁰ Vid. Lorenzo, «Un manuscrito inédito...», p. 698. As modificacións introducidas son as seguintes: no v. 1, «hacer» por «que se eterúce»; no v. 6, «caeran en la» por «dará el tiempo á la»; e no v. 8, «admiraran los siglos y la historia» por «revolara en los siglos y en la historia».

¹¹ De feito, esta versión debería ser a preferida tendo mesmo en conta o primeiro dos criterios de edición expostos por Bel Ortega: «Se dispoñemos de manuscrito, publicacións en vida e publicacións póstumas, escollemos a primeira publicación en vida, por supoñer que o texto responde ó desexo do autor» (Bel Ortega, *Vida e obra...*, p. 227).

- Poesías galegas*. Vigo, Editorial Galaxia, 1966. *Limiar de Salvador Lorenzana*.
- Poesía en galego*. Noia, Sementeira, 1989. *Edición preparada por Fernando Bel Ortega*.
- BEL ORTEGA, F. *Vida e obra de Francisco Añón*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1991.
- CANTO, J. do. *Colección Camoniana de José do Canto*. Lisboa, Imprensa Nacional, 1972. *Edición conmemorativa*.
- CARBALLO GALERO, R. *Historia da literatura galega contemporánea*. 2.ª ed.. Vigo, Editorial Galaxia, 1975.
- CARRÉ ALDAO, E. «Prólogo», en Francisco Añón. *Poesías*. A Coruña, Litografía, imprenta y papelería de L. Lormán, A Coruña, 1920. pp. 5-9.
- «Prólogo», en Francisco Añón, *Poesías Galegas*. 2.ª ed.. A Coruña, Biblioteca Lírica Lar, s.d., pp. 5-13.
- «Una sesión conmemorativa. Homenaje a Benito Vicetto y a Francisco Añón», *Boletín de la Real Academia Gallega*. XVIII, 205, 1928. pp. 22-27.
- COUCEIRO FREIJOMIL, A. «Francisco Añón y Paz. Datos biográficos», *La Noche*. 28-III-1946.
- COUTINHO, B. X. (1946): *Camões e as Artes Plásticas (Subsídios para a iconografía camoneana)*, vol. I, Porto, Livraria Figueirinhas.
- DASILVA, X. M. (2001): «Camões interpretado por Otero Pedrayo: unha conferencia en galego (1940) e un artigo (1953) en portugués», *Crial*, 150, pp. 165-203.
- FABEDO GÓMEZ, M. (1956): «Breves notas sobre Añón», *Boletín de la Real Academia Gallega*. XXVII, 309-320, pp. 130-138.
- GARCÍA, M.ª C. S. (1983): org., *Luís de Camões. Album de Estampas*, Lisboa, Banco de Portugal. *Prefácio de José-Augusto França*.
- LAPA, M. R. (1979): «Añón e as saudades de Portugal», en *Estudos Galego-Portugueses*, Lisboa, Sá da Costa Editora, pp. 111-116.
- LÓPEZ DE SFRANTES, X. (1986): *Vida e morte dun poeta (Biografía de Francisco Añón Paz)*, A Coruña, Venus.
- LORENZO VÁZQUEZ, R. «Un manuscrito inédito de Francisco Añón», *Cuadernos de Estudios Gallegos*. XXXV, 100, 1984-1985, pp. 693-750.
- MOSQUEHA, A. «Francisco Añón», *La Ilustración Gallega y Asturiana*, II, 18-IV-1880, pp. 125-126.
- NOVO Y GARCÍA, J. (1896): «D. Francisco Añón», en *Por Galicia*, A Coruña, Andrés Martínez Editor, pp. 111-122.
- NOVO Y GARCÍA, V. (1889): «Prólogo», en Francisco Añón. *Poesías*, A Coruña, Andrés Martínez Salazar Editor, pp. V-XXVI.
- «Añón», en Francisco Añón, *Poesías*, Buenos Aires, Est. Gráfico J. Estrach, 1922, pp. 89-100.
- ROCHA, H. (1965): «Francisco Añón. O poeta galego que mais prezou Portugal e a lingua portuguesa», *Celtica (Caderno de Estudos Galaico-Portugueses)*, Porto, s.d., pp. 269-273; reproducido en *Sete Vozes Perenes da Galiza Lírica*, Porto, Athena, pp. 39-51.
- (1965): *Sete vozes perenes da Galiza lírica: ensaios sobre os poetas galegos Martín Codas, Francisco Añón Paz, Eduardo Pondal Abente, Valentín Lamas Carvajal, Antonio Noriega Varela, Ramón Cabanillas Enríquez e Gonzalo López Abente*, Porto, Livraria Athena.

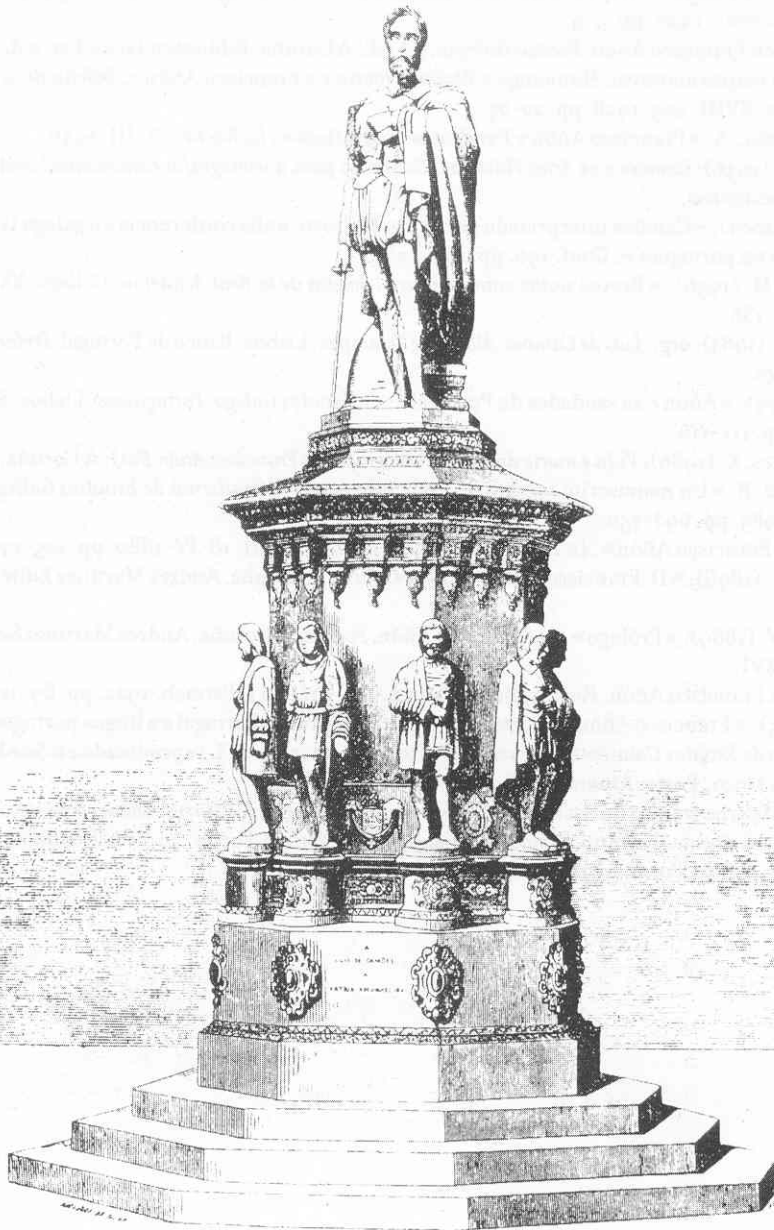

Figura 1.—Proxecto do monumento a Camões.

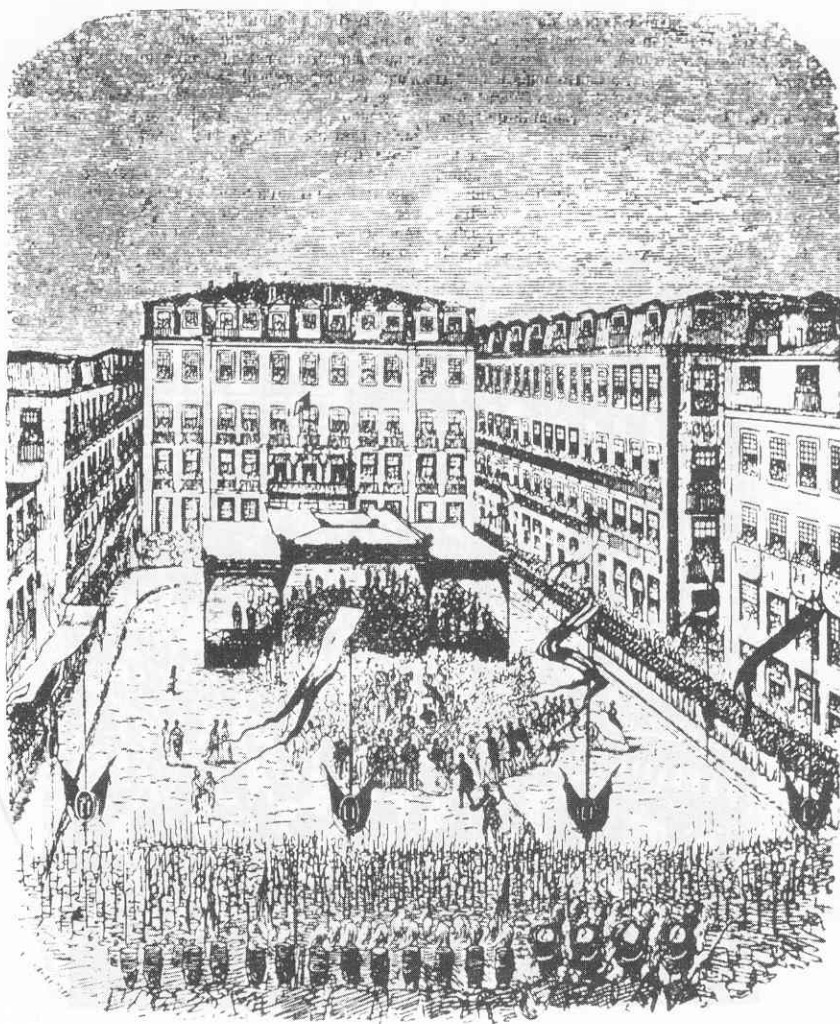

Figura 2.- Colocación da primeira pedra do monumento (1862).

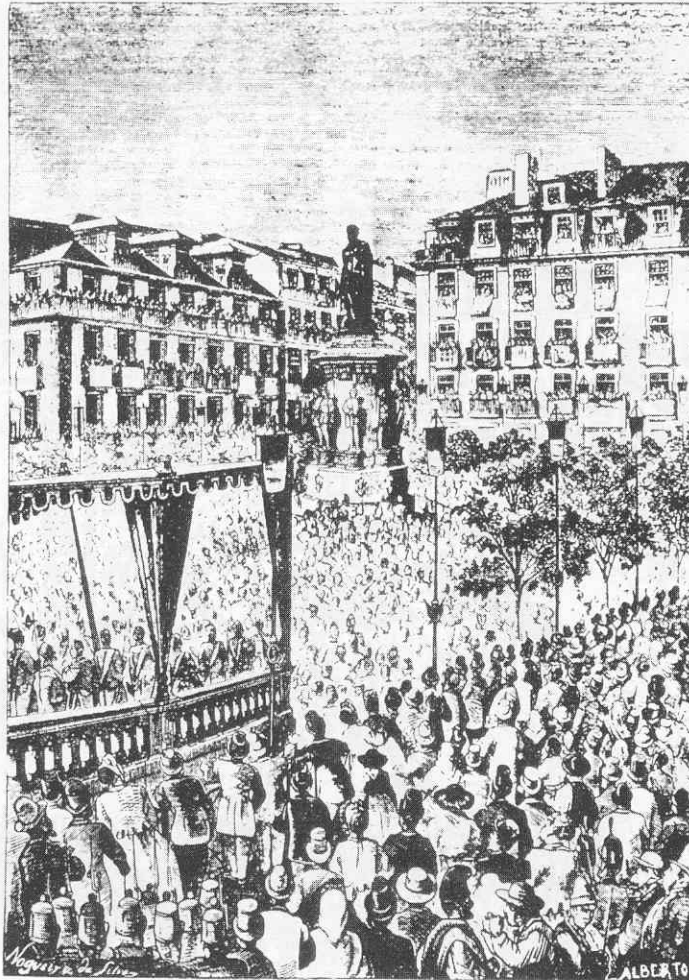

Figura 3.—Inauguración do monumento (1867).